

UN DEPOZIT DE MONEDE AUTONOME HISTRIENE DESCOPERIT LA CĂLAN, JUD. HUNEDOARA

Steluța Gramaticu, Ernest Oberländer-Tâmoveanu

În împrejurimile localității Călan, jud. Hunedoara, pe locul căreia a fost identificată așezarea romană de la Ad Aquas (Aquae), aflată pe marele drum imperial dintre Sarmizegetusa romană și Apulum¹ a fost descoperit întâmplător în cursul anului 2002 un mic depozit monetar alcătuit din 11 monede de bronz histriene. Acestea, 10 piese de tip Apollo / acvilă pe delfin², faza târzie, și una de tip Apollo pe omphalos au intrat la scurt timp în colecția Cabinetului Numismatic al Muzeului Național de Istorie al României.

Starea de conservare a monedelor este slabă din cauza circulației îndelungate. Ele sunt acoperite în întregime de un strat de oxid verde sau maro, și, pe alocuri, de o crustă de calcar, fapt care face aproape imposibilă curățarea lor. Pieseile sunt ușor friabile, cu marginile rupte, cu flanurile mult prea mici față de ștanțele lor, fapt care face ca imaginea imprimată să nu fie întotdeauna completă.

Emisiunile de tip Apollo / acvilă pe delfin, faza târzie, poartă numele a patru magistrați: **XAI** (4 ex.), **XAIPE** (4 ex.), **ΑΥΣ** (1 ex.) și a unui mai puțin precizat, **T[...Y]?** (1 ex.). În catalogul nostru monedele au fost ordonate pe emisiuni, pe nume de magistrați și ștanțe monetare. Având în vedere starea slabă de conservare a pieselor din depozit, trebuie să privim cu o oarecare rezervă împărțirea lor pe ștanțe de avers și de revers, rămânând ca ea să fie ulterior infirmată sau confirmată de un studiu mai aprofundat al acestei categorii de monede.

Emisiunea tip Apollo / acvilă pe delfin, faza târzie

Magistratul **XAI**

A1-R1

Av. Capul lui Apollo laureat spre dreapta. Cerc perlat. Au fost aplicate două contramărci circulare, una peste cealaltă, în câmp stânga jos. Cea de-a doua, de cca 6,5 mm, cu capul lui Hermes cu petasos spre dreapta, este redată clar.

Rv. **ΙΣΤΡ[Ι]** / **XAI**. O acvilă cu aripile desfăcute stând pe un delfin, spre stânga. În câmp stânga, un spic de grâu dispus vertical. Cerc perlat.

Pick, 476a³.

1. AE ↑ 2,43 g; 16,5 × 18,2 mm. Pl. I, 1.

Av. Ca mai sus. Au fost aplicate două contramărci circulare:

- prima de cca 6-6,2 mm cu capul lui Helios radiat, din față, cu razele dispuse ca niște mănunchiuri în număr de șapte;

- cea de-a doua, de cca 6 mm, cu capul lui Hermes, este mult mai ștearsă, dar din același poanson ca la nr. 1.

Rv. **[ΙΣΤΡΙ]** / **XAI**. Ca mai sus.

Pick, 476a.

¹ E. Nicolae, s. v. *Ad Aquas (Aquae)* în *Enciclopedia arheologiei și istoriei vechi a României*, vol. I (A-C), p. 29.

² S. Haimovici și V. Mihăilescu-Bîrliaba, *Izvoarele numismatice și unele date privind fauna antică din arealul Pontului Euxin*, în SCN, 11, 1997, p. 70, nr. 16, argumentează identificarea păsării de pe reversul monedelor histriene cu o acvilă. Pentru reversul monedelor de argint, sunt menționați la pp. 70-71, nr. 15, 19, 22, 25-26.

³ B. Pick, *AMNG* I, 1, nr. 476a, menționează o piesă de la Imhoof (AE 20 mm), având pe avers un cap imberb cu cunună de lauri, pe care au fost aplicate două contramărci, Helios și Hermes. Reversul este sumar descris, fără să se precizeze numele unui magistrat.

2. AE K 2,25 g; 17,5 × 18,4 mm. Pl. I, 2.

A2-R2

Av. Ca mai sus, dar diferit stilistic. Au fost aplicate două contramărci circulare:

- una de cca 5,8 mm cu capul lui Helios radiat, din față, din același poanson cu cea de sus.
- cea de-a doua, de cca 5,5 × 6 mm, cu capul lui Hermes cu petasos spre dreapta, a fost aplicată parțial peste cea a lui Helios. Deși slab imprimată și insuficient curățată se pare că aparține tot poansonului de mai sus.

Rv. $\text{IETPI} / \text{X[AI]}$ Ca mai sus, dar diferit stilistic.

Pick, 476a.

3. AE \uparrow 3,29 g; 18,5 × 19,5 mm. Pl. I, 3.

Av. Ca mai sus. Au fost aplicate două contramărci circulare:

- una de cca 5,5 mm cu capul lui Helios din față, ca mai sus.
- cea de-a doua, de 5,6 × 6,2 mm, cu capul lui Hermes cu petasos spre dreapta, a fost aplicată cu un alt poanson decât cel menționat la primele monede.

Rv. $\text{IETPI} / \text{X[AI]}$. Ca mai sus.

Pick, 476a.

4. AE \uparrow 3,59 g; 18 × 19 mm. Pl. I, 4.

Alte piese:

M. Macrea, *Monetele din cetatea dacă de la Costești*, în Anuarul Institutului de Studii Clasice de la Cluj, 2, 1933-1935, pp. 147-163, pl. VII, editează patru piese de tip Apollo / acvilă pe delfin ce pot fi atribuite acestui magistrat, care au fost descoperite la Costești, jud. Hunedoara:

- p. 148, nr. 2 și pl. VII, 2: AE 4,155 g; 19 mm, cu ștanțele A2-R2.
- p. 149, nr. 5 și pl. VII, 3: AE 3,56 g; 19 mm, cu ștanțele A1-R1.
- p. 149, nr. 6, fără date tehnice.

- p. 150, nr. 10, neprecizată în text, dar atribuită lui **XAI**, datorită contramărcii și unei posibile analogii cu piesa nr. 1 din depozitul nostru: AE 3,93 g; 20 mm.

Alte două monede (nr. 8 și 15) atribuite de autor aceluiași monetar par a aparține mai degrabă magistratului **XAIPE**. De multe ori o citire incompletă a numelui celui din urmă a determinat o confuzie între piesele celor doi monetari.

G. Talmățchi, *Descoperiri premonetare și monetare în Dobrogea (sec. VI – I a. Chr.)*, în Pontica, 35-36, 2002-2003, p. 361, menționează descoperirea unor monede de tip Apollon, cu numele magistratului **XAI**, la Bărăganu, Izvoarele și Târgușor (jud. Constanța):

- p. 366, nr. 7: AE 4,27 g; 18 mm, cu două contramărci ilizibile pe avers (Bărăganu, jud. Constanța).

- p. 375, nr. 170: AE L 2,70 g; 16 mm, cu o contramarcă pe avers, cu capul lui Hermes cu petasos și numele magistratului **XAI**. Pentru această piesă descoperită la Izvoarele, jud. Constanța, pe malul Dunării în 1999, autorul dă o trimitere clară la SNG XI. *The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000, nr. 190.

- p. 379, nr. 201: AE 3,19 g; 16 mm, cu o posibilă contramarcă pe avers, care a fost descoperită la sectorul zootehnic în punctul "Cărămidăriei" din Târgușor, jud. Constanța.

Trebuie să menționăm că autorul nu precizează numele magistratului la monedele nr. 7 și 201, ci dă doar o trimitere generală la catalogul amintit mai sus, nr. 189-193. De aceea, în privința acestor piese, care nu au ilustrație și sunt descrise ca având reversul ilizibil, avem o oarecare rezervă în privința monetarului. Pe de altă parte, la nr. 190 din SNG. XI este înregistrată o piesă a magistratului **XAI**, dar care la o citire mai atentă s-a dovedit a aparține monetarului **XAIPE**. Astfel, cel puțin moneda de la Târgușor identificată de G. Talmățchi în virtutea aversului cu piesa din colecția W. Stancomb ar putea aparține mai degrabă magistratului **XAIPE**.

Se poate observa că monedele magistratului **XAI** au fost emise cu două ștanțe de avers și de revers, fiind grupate în funcție de acestea în catalog: A1-R1 și A2-R2. Pentru contramărci, cea cu capul lui Helios a fost imprimată întotdeauna cu același poanson. Cea de-a doua, cu capul lui Hermes, a fost aplicată cu două poansoane diferite (1-3 și 4), cu deosebiri evidente în modul de redare a petasos-ului. Media de greutate a monedelor acestui magistrat calculată pe un eșantion de 10 piese, dintre care patru din depozit și alte șase din literatura de specialitate (considerate ca identificate corect), se situează la cca 3,33 g.

Magistratul **XAIPE**

A1-R1

Av. Capul lui Apollo laureat spre dreapta. Cerc perlat. Au fost aplicate două contramărci circulare:

- una cu capul lui Helios radiat, din față, cu margini parțial păstrate, aparținând aceluiași poanson ca la magistratul precedent.

- cea de-a doua, de cca 6,6 mm, cu capul lui Hermes cu petasos spre dreapta, este aplicată parțial peste Helios. În ciuda faptului că trăsăturile lui Hermes sunt slab păstrate și încărcate cu oxid, contramarka pare a fi fost aplicată cu același poanson ca pe ultima piesă a magistratului precedent, nr. 4 din depozit; la această concluzie contribuie forma petasos-ului, bărbia pronunțată și linia evidentă a gâtului.

Rv. **ΙΕΤΠΙ / X[AIP]E**. O acvilă cu aripile desfăcute stând pe un delfin, spre stânga. În câmp stânga, un spic de grâu dispus vertical. Cerc perlat.

Pick, 476a.

5. AE ↑ 5,44 g; 18 × 19,6 mm. Moneda este încărcată cu calcar și de aceea detaliile nu sunt clare. Pl. I, 5.

A2-R1

Av. Ca mai sus, dar diferit stilistic. Au fost aplicate două contramărci circulare:

- una de cca 6 mm cu capul lui Helios, cu același poanson ca mai sus.

- cea de-a doua, de cca 6 mm, cu capul lui Hermes, diferă evident față de contramărcile precedente din punct de vedere stilistic.

Rv. **ΙΕΤΠΙ / XAIPE**. Ca mai sus.

Pick, 476a.

6. AE ↑ 3,43 g; 18 × 19,2 mm. Pl. I, 6.

A2-R2

Av. Ca mai sus. Au fost aplicate două contramărci circulare:

- una de 6 mm, cu capul lui Helios din față, ca mai sus.

- cea de-a doua, de 6 mm, cu capul lui Hermes cu petasos spre dreapta, diferă stilistic față de poansoanele anterioare.

Rv. **ΙΕΤΠΙ / X[AIP]E**. Ca mai sus, dar diferit stilistic.

Pick, 476a.

7. AE ↑ 2,19 g; 18 × 19 mm. Pl. I, 7.

A3-R2

Av. Ca mai sus, dar diferit stilistic. Au fost imprimate două contramărci circulare:

- una de 6 mm, cu capul lui Helios radiat, din față, dintr-un alt poanson decât cel anterior.

- cea de-a doua, de 6 mm, cu capul lui Hermes a fost imprimată parțial peste cea cu Helios cu un poanson comun cu cel de la piesa nr. 6.

Rv. **ΙΕΤΠΙ / XAIPE**. Ca mai sus.

Pick, 476a.

8. AE ↑ 3,08 g; 18,2 × 19,4 mm. Pl. I, 8.

Alte piese:

M. Macrea, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice de la Cluj*, 1933-1935, p. 146-163, pl. VII, atribuie mai multe piese histriene de tip Apollo / acvilă pe delfin magistratului **XAI** sau **XAIAX**. Însă, numele celui din urmă nu a fost confirmat de nici o altă descoperire ulterioară și nici de compoziția depozitului de la Călan. De aceea, și în cazul monedelor de la Costești este vorba tot de monetarul **XAIPE**, fapt dovedit și de cele câteva piese ilustrate:

- p. 150, nr. 8 și pl. VII, 4: AE 3,51 g; 19 mm; având contramărci comune cu cele de pe piesa nr. 7 din depozitul nostru.

- p. 150, nr. 9 și pl. VII, 5: AE 3,36 g; 19 mm; cu ștanțele A3-R2.

- p. 150-151, nr. 12, fără date tehnice.

- p. 151, nr. 14 și pl. VII, 6: AE 3,685 g; 18 mm; cu ștanța de avers A2.

- p. 151, nr. 15 și pl. VII, 7: AE 3,19 g; 17 × 20 mm; cu ștanța de revers R2.

Georgeta Maria Iuga, *O monedă histriană descoperită la Oarța de Sus, județul Maramureș* în *SCIVA*, 38, 1987, 3, pp. 296-297, fig. 1 și 2, editează o monedă de bronz de acest tip descoperită în anul 1985 în satul Oarța de Sus, com. Oarța de Jos, jud. Maramureș: AE 2,70 g; 19,1 mm. Așa cum reiese din fotografie, piesa poartă numele magistratului **XAIPE**, fiind imprimată cu ștanțele A2-R2; pe avers sunt aplicate cele două contramărci, Helios și Hermes, poansonul acestora fiind comune cu cele ale piesei nr. 7 din depozitul de la Călan, jud. Hunedoara.

SNG. XI. *The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000, nr. 190: AE ↑ 4,17 g, atribuită lui **XAI**, dar din fotografie reiese că este vorba de o piesă de la **XAIPE**, cu ștanțele A2-R1, pe care a fost imprimată doar o contramarcă cu capul lui Hermes, comună stilistic cu cea de pe piesa nr. 7 din depozit. Această monedă a fost datată de autor alături de alte piese de tip Apollo / acvilă pe delfin, faza târzie, cu numele magistratilor: **API**, **KAA**, **HPOΔO**, în a doua jumătate a secolului al III-lea a. Chr.

La Galerie Numismatique Bogdan Stambuliu, Auktion IV. Vente aux encheres IV, 28 nov. 2004, Geneva, 2004, p. 67, nr. 296: AE 4,68 g; 18 mm, datată de autor în perioada 250-150 a. Chr. Din fotografie reiese că piesa aparține lui **XAIPE**, cu ștanțele A2-R1, pe care s-a aplicat o singură contramarcă cu același poanson ca la nr. 7 din depozit.

Tot aici, la pag. 68, nr. 302, autorii atribuie o monedă histriană de bronz de tip Apollo magistratului **XAIPE**, cu o mare contramarcă pe avers, cu capul lui Hermes cu petasos spre dreapta. Din comparația acesteia cu monedele din depozit observăm elemente ce pledează pentru o datare mult mai timpurie: diametrul mai mare al piesei în cauză, stilul monedei și al contramărcii, legenda **ΙΕΤΡΙΗ** și sigla **A** (nu **XAIPE**) de pe revers.

Monedele lui **XAIPE** din depozit au fost bătute cu trei ștanțe de avers și două tipare pentru revers. Contramarca lui Helios a fost imprimată cu poansonul prezent și pe emisiunea magistratului anterior, excepție făcând ultima piesă (nr. 8), pe care este aplicată o matriță diferită stilistic. Contramarca lui Hermes este prezentă cu trei variante, prima fiind comună cu cea de pe piesele lui **XAI** (nr. 5); cea de-a doua a fost aplicată pe piesele nr. 6 și 8 din depozit, urmată de a treia imprimată pe piesa nr. 7. Trebuie să reamintim că ordinea imprimării acestor contramărci este aleatorie și probabil această operațiune a fost efectuată la un moment dat pe toate emisiunile aflate în circulație pe piața histriană. Media de greutate a celor 11 monede ale lui **XAIPE**, dintre care patru din depozit, este de cca 3,58 g.

Magistratul **AVΣ**

Av. Capul lui Apollo laureat spre dreapta. Cerc perlat. Au fost imprimate două contramărci circulare:

- una de 6 mm, cu capul lui Helios radiat, din față, imprimată neclar. Poansonul aplicat este comun cu cel de la nr. 1-7.

- cea de-a doua de 6,1 mm, cu capul lui Hermes cu petasos spre dreapta, este vizibilă numai pe jumătate și aplicată cu același poanson ca la moneda nr. 7 din depozit.

Rv. [I]ΣΤΡ[Ι] / ΑΥΣ. O acvilă cu aripile desfăcute stând pe un delfin, spre stânga. În câmp stânga, un spic de grâu dispus vertical. Cerc perlat.

Pick, 476a.

9. AE ↑ 2,51 g; 16 × 17,2 mm. Pl. I, 9.

Alte piese:

SNG. XI. *The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000, nr. 210, editează o monedă de la acest magistrat cu ștanțe comune cu cea din depozitul nostru: AE ↑ 3,60 g; datată în perioada cuprinsă între a doua jumătate a secolului al II-lea și începutul secolului I a. Chr.

La Galerie Numismatique Bogdan Stambuliu, Auktion IV. Vente aux encheres IV, 28 nov. 2004, Geneva, 2004, p. 68, nr. 299, publică o monedă bine păstrată, fără contramărci, datată de asemenea spre anul 150-începutul secolului I a. Chr.: AE 2,98 g; 18 mm.

C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 76, nr. 2, descrie o monedă histriană de bronz descoperită în săpăturile efectuate în cetatea de la Piatra Roșie, mai precis în satul Luncani, com. Boșorod, jud. Hunedoara. Piesa cu două contramărci pe avers: Helios și probabil Hermes, nu este redată cu date tehnice, dar poartă numele magistratului, care conține o posibilă ligatură ...ΑΥ. Neîntâlnind deocamdată nici un astfel de magistrat, preferăm să o încadrăm aici, până la confirmarea ei viitoare. Emisiunea histriană este datată de la sfârșitul secolului al II-lea sau de la începutul secolului I a. Chr. Deoarece a fost descoperită împreună cu o imitație a unei tetradrahme din Thasos și patru denari romani republicani, pătrunderea acestor piese în centrul Daciei este datată în secolul I a. Chr. și mai probabil, în vremea lui Burebista. Moneda histriană, fiind preluată ulterior într-un alt studiu, este numită eronat drahmă⁴.

Magistratul ΑΥΣ este prezent în depozitul de la Călan cu o singură piesă. Aceasta a fost bătută ca și celelalte două monede din literatura de specialitate cu o singură ștanță de avers și revers, fapt ce indică o emisiune de scurtă durată. Media lor de greutate se situează la cca 3,03 g.

Magistratul neprecizat (T[...])Y?)

Av. Capul lui Apollo laureat spre dreapta. Cerc perlat. Au fost imprimate două contramărci circulare:

- una de 6 mm, cu capul lui Helios radiat, din față, imprimată cu un poanson asemănător celui de pe moneda nr. 8 din depozit, dar nu identic.

- cea de-a doua, de 5,2 × 6,5 mm, cu capul lui Hermes cu petasos spre dreapta, este diferită de toate celelalte poansoane descrise.

Rv. [Ι]ΣΤΡ[Ι] / ...Τ[...])Y ? O acvilă cu aripile desfăcute stând pe un delfin, spre stânga. În câmp stânga, un spic de grâu dispus vertical. Cerc perlat.

Pick, 476a.

10. AE ↗ 3,59 g; 19,5 × 20,5 mm. Pl. I, 10.

Emisiunea tip Apollo pe omphalos / acvilă pe delfin

Av. Apollo nud, șezând pe omphalos spre stânga, ține în mâna dreaptă întinsă o săgeată și mâna stângă sprijinită pe un arc aflat în câmp dreapta. A fost aplicată o contramarcă circulară de 6 × 7 mm, cu capul Athenei cu coif cu pană spre dreapta.

Rv. ΙΕΤΡΗ. O acvilă cu aripile înălțate stând pe un delfin, spre stânga.

Pick, 480 var. (cu ΙΕΤΡΗ).

⁴ H. Daicoviciu și I. Glodariu, *Puncte de reper pentru cronologia cetăților și așezărilor dacice din Munții Orăștiei*, în AMN, 13, 1976, pp. 73-74, nr. 2.

11. AE ↑ 2,45 g; 17,5 × 19 mm. Pl. I, 11.

Alte piese:

Maria Coja, *Importuri italice la Histria. În legătură cu un nou mormânt de incinerare din epoca romană* în SCIVA, 26, 1975, 4, p. 553, nr. 9 și fig. 2/3, descrie sumar o monedă de tip Apollo pe omphalos asemănătoare cu a noastră, fără nume de magistrat.

SNG. XI. *The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000, nr. 216, ilustrează o piesă histriană de bronz de acest tip: AE ⚡ 3,69 g.

G. Talmățchi, *Descoperiri monetare autonome în Dobrogea (sec. IV – I a. Chr.)* în Istros, 10, 2000, p. 207, nr. 244, fig. 2, editează o monedă de tip Apollo pe omphalos, cu o contramarcă circulară, descoperită la Histria, din colecția R. Diaconu: AE ↑ 3,16 g; 17,5 mm. Deși nu este descrisă, contramarca a fost aplicată în aceeași poziție pe avers ca pe moneda noastră, deasupra mâinii drepte a lui Apollo.

Monedele de tip Apollo pe omphalos au fost bătute de atelierul histrian în nenumărate variante, care au fost mai mult sau mai puțin evidențiate în studiile lui Suzana Dimitriu⁵, C. Preda⁶, Maria Chițescu⁷ și G. Talmățchi⁸. Așa cum reiese din literatura de specialitate, aria lor de descoperire se restrânge la Histria și împrejurimile sale (col. R. Diaconu), cu excepția unui fragment de tezaur aflat în anii 1970 în colecția Școlii Generale din Sarichioi, jud. Tulcea. Acesta aparținea unui depozit monetar descoperit în anul 1958, din care s-au păstrat doar trei monede histriene, având pe avers capul Demetrei, al lui Dionysos și pe Apollon pe omphalos⁹. În virtutea acestui fragment, tezaurul poate fi datat la mijlocul secolului I a. Chr.

Tabelul I. Repartiția greutăților monedelor de tip Apollo / acvilă pe delfin.

XAI	XAIPE	AVE	T[...]Y ?
4,27 g	5,44 g	3,60 g	3,59 g
4,155 g	4,68 g	2,98 g	
3,93 g	4,17 g	2,51 g	
3,59 g	3,685 g		
3,56 g	3,51 g		
3,29 g	3,43 g		
3,19 g	3,36 g		
2,70 g	3,19 g		
2,43 g	3,08 g		
2,25 g	2,70 g		
	2,19 g		
10 piese	11 piese	3 piese	1 piesă
M = 3,33 g	M = 3,58 g	M = 3,03 g	
Mediana = 3,26 g	Mediana = 3,81 g	Mediana = 3,05 g	

Structura depozitului monetar de la Călan relevă proporția importantă a emisiunilor magistraților XAI și XAIPE, care dețin fiecare câte 36,36 % din total, fiind urmați de AVE, T[...]Y?

⁵ Suzana Dimitriu, în *Histria. Monografie arheologică*, vol. I, București, 1954, pp. 468-469.

⁶ C. Preda în C. Preda și H. Nubar, *Histria III. Descoperirile monetare 1914-1970*, București, 1973, pp. 43-44, nr. 10 și pp. 123-125, nr. 541-571, dintre care piese cu una sau două contramărci la nr. 545, 552, 558 (două contramărci, dintre care una cu capul lui Hermes), 569 (cu două contramărci), 571 (cu un spic de grâu).

⁷ Maria Chițescu, *Monede descoperite în Histria. Campania de săpături 1971*, în BSNR, 67-69, 1973-1975, nr. 121-123, p. 57, nr. 3.

⁸ G. Talmățchi, *Descoperiri monetare autonome în Dobrogea (sec. IV - I a. Chr.)*, în Istros, 10, 2000, p. 207, nr. 243-246.

⁹ Irina Oberländer-Târnoaveanu și E. Oberländer-Târnoaveanu, *Aspecte ale civilizației geto-dacice din Dobrogea în lumina cercetărilor din așezarea de la Sarichioi (sec. IV - II î. e. n.)*, în Peuce, 8, 1980, p. 82.

și piesa de tip Apollo pe omphalos, cu câte 9,09 %. Totodată emisiunile de tip Apollo / acvilă pe delfin, faza târzie, reprezintă cca 90,90 % din totalul sumei aflate în așezarea dacică.

Aceste observații sunt confirmate și de caracteristicile unui număr de monede histriene de bronz descoperite izolat în diferite puncte ale cetății de la Costești, jud. Hunedoara, în decursul săpăturilor efectuate între anii 1925-1929¹⁰. Catalogul descoperirilor monetare din cetate cuprinde 19 monede histriene și o emisiune a Mesambriei din secolele II-I a. Chr. Emisiunile histriene se structurează astfel: 16 monede de tip Apollo / acvilă pe delfin, faza târzie, din care nouă aparțin magistraților: **XAI** (4 ex.), **XAIPE** (5 ex.), **ΔIO** (1 ex.) și șase sunt neprecizate; o monedă tip Demeter cu vâl și spice semnată tot de monetarul **XAI** (Pick, 473)¹¹, o piesă tip Athena cu numele magistratului **ΔIO**¹² și o emisiune neprecizată având pe avers trei contramărci. Astfel, se poate observa, ca și în cazul depozitului de la Călan, procentele importante deținute de monetarii **XAI** (26,31 %) și **XAIPE** (26,31 %) din totalul pieselor, urmați de magistratul **ΔIO** prezent doar cu 10,52 %. Trebuie să ținem seama de faptul că numărul mare de monede neprecizate influențează în mod direct aceste concluzii. Pe de altă parte, proporția emisiunilor de tip Apollo aflate la Costești se ridică la cca 84,21 %. Deși sunt descoperite izolat, monedele histriene pot fi analizate ca o sumă intrată la un moment dat în cetatea dacică, fapt susținut de componența lor și nu ca fiind rezultatul unor schimburi comerciale intense ale dacilor cu Histria. De asemenea, aceste bronzuri uzate, de slabă calitate, contramărcate pentru a le prelungi circulația pe piața histriană, nu pot fi socotite un indiciu al circulației monetare la Costești, ci mai degrabă ca pradă de război a războinicilor daci.

Tot în împrejurimile localității Costești, jud. Hunedoara, a fost descoperită o monedă de bronz histriană, slab păstrată, cu două contramărci pe avers, prima reprezentând capul lui Hermes cu petasos, iar cea de-a doua „un rac de mare”, cu emblema cetății pe revers¹³. Deși nu se menționează numele vreunui magistrat, putem presupune că piesa aparține emisiunilor de tip Apollo.

Moneda histriană de la Oarța de Sus, jud. Maramureș, cu numele magistratului **XAIPE**¹⁴ sau piesa de la Luncani, jud. Hunedoara, bânuită a aparține monetarului **ΑΥΣ**¹⁵ lărgesc aria descoperirilor de acest tip din regiunea intracarpatică. Pe de altă parte, am putea fi tentați să vedem în descoperirile din Dobrogea, de la Târgușor, Bărăganu și Izvoarele (jud. Constanța) urme ale drumului spre sud ale trupelor dacice, dacă nu s-ar presupune cu destulă convingere că trupele lui Burebista au urmat linia țărmului și cetățile grecești până la Apollonia.

În cetățile de la Costești¹⁶ și Piatra Roșie¹⁷ au fost descoperite alături de monedele histriene și emisiuni ale Mesambriei, toate având imaginea Athenei Alkis pe revers, datate în general între mijlocul secolului al II-lea și primul sfert al secolului I a.Chr. Acestora li se alătură o altă piesă de la Cucerdea, jud. Mureș¹⁸ și una de un tip diferit, datată în cursul secolului I a.Chr., aflată la Târnăvioara, lângă Mediaș (jud. Sibiu)¹⁹. Viorica Pavel editează alte două monede mesambriene tot cu Athena Alkis

¹⁰ M. Macrea, *Monetele din cetatea dacică de la Costești*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice de la Cluj*, 1933-1935, pp. 146-163, pl. VII. Deși autorul identifică efigia de pe revers cu capul Demetrei cu cunună de spice, fără vâl, editările tot mai frecvente de astfel de piese au permis atribuirea imaginii de pe revers lui Apollo care poartă o cunună de lauri.

¹¹ Numele monetarului a fost citit greșit ca fiind **XAIAX**, citire ce nu a fost confirmată de nici o altă piesă histriană până în prezent.

¹² Efigia de pe aversul acestei monede a fost identificată cu un cap bărbătesc, dar de fapt este vorba de capul mult barbarizat al zeiței Athena așa cum apare și în *SNG. XI. The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000, nr. 211.

¹³ D. M. Teodorescu și M. Roșka, *Cercetări arheologice în munții Hunedoarei*, Cluj, 1923, pp. 11-12. Este posibil ca acea contramărcă cu „un rac de mare” să fie capul lui Helios radiat din față, care a fost văzut astfel de autori.

¹⁴ Georgeta Maria Iuga, *O monedă histriană descoperită la Oarța de Sus, județul Maramureș*, în *SCIVA*, 38, 1987, 3, pp. 296-297, fig. 1 și 2.

¹⁵ C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, București, 1954, p. 76, nr. 2.

¹⁶ M. Macrea, *op. cit.*, p. 148, nr. 1.

¹⁷ I. H. Crișan, *Monede grecești descoperite în cetățile dacice din Munții Sebeșului*, în *Pontica*, 24, 1991, pp. 344-345.

¹⁸ Viorica Pavel, *Două monede autonome din Mesambria descoperite în jud. Alba*, în *BSNR*, 92-97, 1998-2003, nr. 146-151, p. 40.

¹⁹ E. Chirilă, V. Lucăcel, V. Pepelea și G. Togan, *Descoperiri monetare antice și bizantine în Transilvania*, în *AMN*, 4, 1967, p. 456, nr. 4.

pe revers descoperite la Apulum și în comuna Berghin, jud. Alba²⁰. Autoarea subliniază faptul că prezența acestor piese în regiunea intracarpatică are legătură implicit cu monedele histriene și campania pontică a lui Burebista. Recent, Florea Costea și Radu Ardevan semnaleză descoperirea unei astfel de monede mesambriene și în cetatea dacică de pe Tipia Ormenișului, com. Ormeniș, jud. Brașov²¹.

Depozitul monetar de la Călan ne oferă câteva lămuriri și asupra datării ultimelor emisiuni de monede histriene. Astfel, monedele de tip Apollo / acvilă pe delfin, faza târzie, cu nume de magistrați au fost date de C. Preda în prima jumătate a secolului al II-lea a.Chr.²², în vreme ce piesele de tip Demeter sunt situate între a doua jumătate a secolului II și începutul secolului I a.Chr.²³ Dimpotrivă, structura micului depozit relevă, mai curând, faptul că momentul emiterii pieselor de tip Demeter îl precede pe cel al emisiunilor târzii cu Apollo, emisiuni care pot fi plasate cu ușurință spre începutul secolului I a.Chr., poate chiar mai târziu. Totodată, având în vedere că monedele de tip Apollo pe omphalos au fost date până în prezent în sferturile 2-3 ale secolului I a.Chr. sau în a doua jumătate a secolului I a.Chr.²⁴, prezența în depozit a unei monede uzate de acest tip confirmă începutul emiterii lor într-un moment situat cu câțiva timp înaintea campaniei pontice a lui Burebista. În consecință, debutul unora dintre emisiunile de tip Apollo pe omphalos poate fi stabilit din al doilea sfert spre mijlocul secolului I a. Chr.; faptul că aceste monede se aflau încă la începutul emiterii lor sau că erau destul de rare în momentul expediției regelui dac este sugerat de existența unei singure piese în depozitul nostru și de absența lor în celelalte descoperiri monetare din cetățile dacice.

Momentul îngropării depozitului monetar de la Călan, jud. Hunedoara se situează cu siguranță după campania pontică a lui Burebista, care s-ar fi desfășurat cândva între anii 55 și 48 a. Chr. Suma de bani modestă aparținea probabil unui luptător dac, participant la ocuparea și distrugerea cetății, așa cum reiese din inscripția dedicată lui Aristagoras, al lui Apaturos²⁵. La întoarcerea din „bejenie”, notabilul grec se ocupă de refacerea zidurilor cetății care fuseseră parțial distruse în urma atacului trupelor dacice²⁶, de aducerea înapoi prin tratative sau răscumpărări bănești a cetățenilor Histriei făcuți prizonieri.

În momentul în care Burebista atacă Histria, numerarul din cetate era alcătuit cu precădere din monedele magistraților XAI și XAIPE în proporție de peste 50 %. Starea accentuată de uzură, ca și contramarcarea lor pentru a li se prelungi circulația pe piață (cu contramarca cu capul lui Helios care aparține Histriei) denotă faptul că nu fuseseră bătute recent, ci erau prezente în schimburile cotidiene de ceva vreme.

„Nenorocirea care s-a abătut asupra cetății” a împiedicat poate pentru câțiva ani reluarea activității atelierului histrian și baterea de noi emisiuni monetare, probabil de tip Apollo pe omphalos. Este de presupus ca această reluare să se fi produs după reîntoarcerea lui Aristagoras. Acesta își asumă îndeplinirea unor sarcini importante în cetate, printre care și asigurarea numerarului de pe piața histriană, o dovadă în acest sens fiind emisiunile histriene cu Apollo pe omphalos care-i poartă numele (APIETA).

²⁰ Viorica Pavel, *op. cit.*, pp. 39-45.

²¹ F. Costea și R. Ardevan, *Monede grecești și romane descoperite în cetatea dacică de pe Tipia Ormenișului, com. Ormeniș, jud. Brașov*, comunicare la al XXII-lea Simpozion Național de Numismatică, 19-20 mai 2005, Brașov.

²² C. Preda în C. Preda și H. Nubar, *op. cit.*, p. 38; C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, București, 1998, p. 66.

²³ C. Preda în C. Preda și H. Nubar, *op. cit.*, p. 42; C. Preda, *op. cit.*, p. 69.

²⁴ C. Preda în C. Preda și H. Nubar, *op. cit.*, p. 44; C. Preda, *op. cit.*, p. 70; SNG IX. *The British Museum. Part 1: The Black Sea*, Londra, 1993, nr. 264; SNG. XI. *The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000, nr. 215-216; G. Talmațchi, *op. cit.*, p. 192.

²⁵ D. M. Pippidi, *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine*, vol. I, *Histria și împrejurimile*, București, 1983, pp. 138-147, nr. 54; A. Avram, în *Istoria românilor*, vol. I. *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, pp. 612-613.

²⁶ D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei. I. Geți și greci la Dunărea de Jos din cele mai vechi timpuri până la cucerirea romană*, București, 1965, pp. 281-287; A. Rădulescu, în *Istoria Românilor*, vol. I. *Moștenirea timpurilor îndepărtate*, București, 2001, pp. 646-648.

În ceea ce privește contramărcile de pe monedele din depozitul de la Călan, se poate observa că acestea au fost imprimate întotdeauna pe aversul pieselor. Pe emisiunile de tip Apollo, prima dintre ele a fost cea cu capul lui Helios, urmată de aceea cu capul lui Hermes.

Contramarca cu capul lui Helios a fost aplicată cu trei poansoane diferite:

I pe monedele nr. 2-7, 9;

II pe piesa nr. 8;

III pe moneda nr. 10.

În studiul despre contramărcile aplicate de cetățile grecești din zona Mării Negre în perioada elenistică, numismatul bulgar T. Gerasimov arată că aceasta aparține Histriei, care și-a contramărcat propriile emisiuni la un moment dat înainte de expediția regelui dac²⁷. Cetatea a mai folosit acest tip de contramărcă mult mai devreme, probabil la sfârșitul secolului III sau la începutul secolului II î. Chr., pe monedele de bronz tomitane de tip Apollo / trepied (Regling 2406²⁸).

Contramarca cu capul lui Hermes a fost imprimată cu cinci poansoane:

I pe piesele nr. 1-3,

II pe nr. 4, 5,

III pe nr. 6, 8

IV pe nr. 7, 9,

V pe nr. 10.

T. Gerasimov atribuie acest tip de contramărcă Tomisului, care ar fi aplicat-o nu numai pe piesele histriene, dar și pe multe alte emisiuni (de pildă, cele scitice ale regilor Kanites și Tanusa), începând chiar cu primele sale monede, cu capul Marelui Zeu (Regling 2407, 2410)²⁹.

Pe piesa de tip Apollo pe omphalos a fost aplicată o contramărcă cu capul Athenei. Conform lui T. Gerasimov, aceasta ar fi fost imprimată de Callatis pe monedele histriene de tip Demeter (Pick 476) sau pe cele din Dionysopolis, cu numele magistratului **ΔΗΜΟ**, emisiuni care au fost datate larg între anii 150-100 a. Chr.³⁰, dar ea apare și pe piesele tomitane timpurii de tip Apollo / trepied (Regling 2406).

Nu avem argumente care să contrazică atribuirile numismatului bulgar și de aceea ne mulțumim doar să amintim că există nenumărate variante de poansoane aplicate chiar pe o singură emisiune.

În final, trebuie să precizăm că magistrații **XAI**, **API** sau **ΔΙΟ** sunt nume destul de comune pe monedele histriene. Astfel, numele magistratului **XAI** apare pe monede de cca 23 mm de tip Demeter (Pick 473)³¹ sau Apollo (cca 18 mm), dar și pe cele de nominal inferior (16 mm), cu capul lui Dionysos pe avers³² sau Helios radiat din față³³. **API** este imprimat numai pe emisiuni de tip Demeter³⁴ și Apollo³⁵. **ΔΙΟ**, care este prezent la Costești cu emisiuni de tip Apollo și Athena, apare și pe monede de cca 13-14 mm cu capul lui Helios (Pick 466) sau Hermes³⁶. Varietatea emisiunilor, succesiunea lor în timp ne determină să presupunem că este vorba de cel puțin doi magistrați monetari și nu de una și aceeași persoană.

Pe de altă parte, descoperirea la Costești a pieselor lui **XAI** de tip Demeter și Apollo pledează pentru emiterea lor succesivă, probabil sub supravegherea aceluiași monetar. Această

²⁷ T. Gerasimov, *Antični moneti s kontramarki ot Dolna Mizija i Trakija*, în IAI, Sofia, 15, 1946, p. 53, nr. 3-4.

²⁸ K. Regling, *AMNG*, I, 2, 1910, p. 637, nr. 2406, 3-4.

²⁹ T. Gerasimov, *op. cit.*, p. 57, nr. 8, 11-14.

³⁰ *Ibidem*, p. 60, nr. 10-11.

³¹ C. Preda în C. Preda și H. Nubar, *op. cit.*, p. 121, nr. 507-508, 511.

³² SNG. XI. *The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000, nr. 214; G. Talmațchi, *Descoperiri monetare autohtone la Histria în Peuce S.N.I.* 14, 2003, p. 277, nr. 148.

³³ SNG. XI. *The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000, nr. 195: AE 0,94 g.

³⁴ *Idem*, nr. 199-200; C. Preda și H. Nubar, *op. cit.*, p. 121, nr. 513.

³⁵ SNG. XI. *The William Stancomb Collection of Coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000, nr. 189; C. Preda și H. Nubar, *op. cit.*, p. 106, nr. 271.

³⁶ C. Preda în C. Preda și H. Nubar, *op. cit.*, pp. 122-123, nr. 524, 532, 540.

concluzie se impune și în cazul monedelor de nominal diferit ale lui ΔIO aflate în același context dacic.

Emisiunile de bronz ale atelierului histrian în secolele II-I a. Chr. sunt foarte variate, astfel că este necesară editarea cât mai multor descoperiri monetare pentru a cunoaște detaliat cronologia și succesiunea lor.

Explicația figurilor

Pl. I. Monede din depozitul de la Călan (mărite de 2 X).

Pl. II. Contramărcile prezente pe monedele din depozitul de la Călan: cu capul lui Helios radiat din față (2-10), cu capul lui Hermes cu petasos spre dreapta (1-10), cu capul Athenei cu coif spre dreapta (11) (mărite de 5 X).

Tabelul I. Repartiția greutateilor monedelor de tip Apollo / acvilă pe delfin.

A Small Hoard of Histrian Autonomous Coins Found at Călan, Hunedoara County

During the summer of 2002 a small bronze coins hoard was found at Călan (Hunedoara County), consisting of 11 Histrian issues. 10 of them belong to the type Apollo / eagle on dolphin (later phase) and one of the type Apollo on omphalos. The coins are kept in the collection of the Coin Room of the National History Museum of Romania.

The coins of the type Apollo / eagle on dolphin, bear the names of four magistrates: **XAI** (4 sp.), **XAIPE** (4 sp.), **AVΣ** (1 sp.) and to an unprecised one, **T[...]Y?** (1 sp.)

All the coins of the hoard are countermarked on the obverse, with two round countermarks:

1. The head of Helios (supposed to belong to Istrus)
2. The head of Hermes with petasos, applied by Tomis.

The coin with Apollo on omphalos was countermarked with a countermark representing the head of Athena, supposed to belong to Callatis.

All the coins of the hoard are very worn, being in currency long time before the countermarks were applied and therefore being transported from Istrus to Dacia.

The moment of the deposition of Călan hoard could be dated soon after the conquest of the Greek towns from the Western shore of the Black Sea by the Dacian armies of King Burebista, about 55-48 B.C.

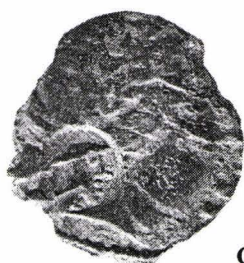
The hoard of Călan presents strong similarities with other finds of late Hellenistic Histrian and other Western Black Sea coins (Mesambria) uncovered in the Dacian stronghold of Costești and Pietra Roșie (comm. of Luncani, Hunedoara County), or in several other places, such as: Oarța de Sus (Maramureș County), Apulum, Berghin (Alba County) and Ormeniș (Brașov County).

Explanation of the plates

Pl. I. The coins of Călan hoard (2x enlarged).

Pl. II. The countermarks applied on the coins of Călan hoard: the head of Helios radiate, facing (2-10), the head of Hermes with petasos, to right (1-10), the head of Athena with helmet, to right (11) (5x enlarged).

Table I. The weight of the coins of the type Apollo / eagle on dolphin.

Cat. 1

Cat. 2

Cat. 3

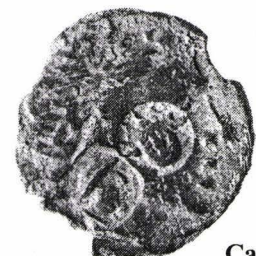
Cat. 4

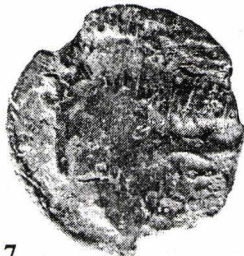
Cat. 5

Cat. 6

Cat. 7

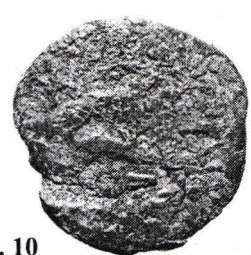
Cat. 8

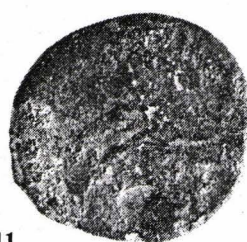
Cat. 9

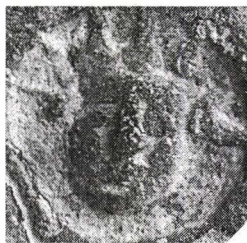
Cat. 10

Cat. 11

Helios

Cat. 2

Cat. 3

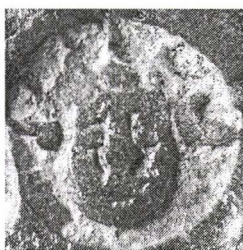
Cat. 4

Cat. 5

Cat. 6

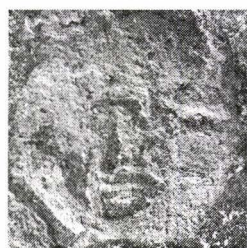
Cat. 7

Cat. 9

Cat. 8

Cat. 10

Hermes

Cat. 1

Cat. 2

Cat. 3

Cat. 4

Cat. 5

Cat. 6

Cat. 8

Cat. 7

Cat. 9

Cat. 10

Atena

Cat. 11